

Igor ФАРЕНІЙ,

професор кафедри археології
та спеціальних галузей історичної науки
Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького,
доктор історичних наук, професор,
Черкаси, Україна

Igor FARENIY,

Professor of the Department of Archeology
and Special Spheres of Historical Science,
Faculty of Social Sciences and Humanities,
Bohdan Khmelnytsky National University
of Cherkasy, Doctor of History, Professor,
Cherkasy, Ukraine

e-mail: fareniy_igor@ukr.net
ORCID iD: <http://ocid.org/0000-0001-5176-6055>

Концепція «Селянської революції 1917 р.» Андрія Шестакова (Про призабуті наукові досягнення та дискусійність сучасних здобутків)¹

Статтю присвячено аналізу поглядів історика 1920-х рр. Андрія Шестакова та з'ясуванню спорідненості їх з дослідженнями сучасної наукової школи Віктора Данилова, яка виступила з концепцією селянської революції початку ХХ ст. і представила її як новітнє досягнення історичної науки. У результаті проведеного дослідження з'ясовано, що сучасна наукова школа селянської революції насправді має авторитетного попередника в особі Андрія Шестакова. Вилучення із науково-пізнавального вжитку і забуття концепції селянської революції 1917 р. відбулося під тиском соціально-політичної ситуації в СРСР. Концептуальна схожість бачення революційної боротьби 1917 р. Андрієм Шестаковим та сучасними істориками вказує на те, що творча спадщина вченого може бути синтезована із сучасним методологічним інструментарієм історичної науки.

Ключові слова: революція, селянська революція, аграрна революція, селянство, 1917 р., Андрій Шестаков, В. Данилов.

Conception of the “Peasant Revolution in 1917” by Andrii Shestakov (About Forgotten Scientific Achievements and the Disputability of Modern Achievements)

The famous historian of agrarian history Andrii Shestakov in the 1920s in his scholarly studies as to 1917 in Russia used the term “peasant revolution”. In such a situation, the modern scientific school of V. Danilov came up with the concept of the peasant revolution of the early twentieth century which he presents as the latest achievement of historical science. Due to this situation, the question arises about the primacy in the formation of the concept of peasant revolution.

The aim of the article is presented to expose Andrii Shestakov's interpretation of the term “peasant revolution” and to show its relation to the modern concept of V. Danilov and his supporters.

Andrii Shestakov regarded the revolutionary struggle of the peasantry in 1917 as an independent socio-political phenomenon. It took place in several stages. At first, it was relatively peaceful, hoping for a solution to the agrarian issue by the authorities. From March to May, the peasants actively appealed to various instances. They rarely resorted to radical action. In May – July 1917, the peasant movement became more organised. Its representatives were the executive committees of the parish and the land committees. In August – October peaceful methods of struggle were replaced by the peasantry force measures to seize landlords. From the end of October 1917 the revolutionary struggle of the peasantry merged into one stream with the revolutionary struggle of the workers, which led to the victory of the revolution. At the end of 1917 – in the beginning of 1918 there was a liquidation of the landed land ownership and transfer to the peasantry on the basis of the Soviet power legislation.

Andrii Shestakov pointed to the low level of political parties' influence, as well as the revolutionary authorities and other institutions on the actions of the peasantry. Rural communities were the real organizer and leader of the revolutionary struggle of the peasantry.

¹ Стаття містить наукові результати за фундаментальним дослідженням «Соціокультурний простір України другої половини ХІХ — першої третини ХХ ст.: селянський світ» (номер державної реєстрації: 0123U101600).

Andrii Shestakov considered the peasant revolution of 1917 to be victorious, and defined its character as bourgeois-democratic. As a result of this revolution, peasant land use per capita increased, on average, from 1¼ to 2¼ people. It is positively impacts on the peasant economy and the transfer of landlord inventory. As a result of the research, Andrii Shestakov's understanding of the concept «peasant revolution» is revealed, and thus shows the true origins of the concept of peasant revolution.

The modern scientific school of the peasant revolution actually has its authoritative predecessors. In the 1920s, the concept of the peasant revolution was developed by Andrii Shestakov. According to the Shestakov's concept the peasantry in the conditions of the revolutionary struggle of 1917 acted as an autonomous socio-political force. In its political behavior, it was beyond the control of political parties and urban social strata, and manifested a capacity for self-organization.

The withdrawal from the scientific and cognitive use and forgetting the concept of the peasant revolution of 1917 came under pressure from the socio-political situation in the USSR. The consequences of this are tangible even in today's context, and still most historians do not see in the peasantry the self-sufficient power of revolutionary change.

The conceptual similarity of Andrii Shestakov vision of the revolutionary struggle in 1917 and the modern scientific school of the peasant revolution indicates that the creative heritage of the scientist can be synthesized with modern methodological tools of historical science.

Key words: *revolution, peasant revolution, agrarian revolution, peasantry, 1917, Andrii Shestakov, V. Danilov.*

У 1990-х рр. зусиллями російського історика Віктора Данилова постала концепція «Селянської революції 1902–1922 рр.» (Данилов В., 1996). Нині вона має своїх послідовників в Україні, які у тій чи іншій мірі підтримують її положення (Абразумова О., Корновенко С., 2017; Калінкіна та ін., 2017; Корновенко С., 2017. С. 48–56; Корновенко С., Герасименко О., 2017; Kornovenko S., 2018. С. 104–110; Kornovenko, Telvak, Ilnytskyi, 2018. P. 133–141; Коріненко П., 2014; Коріненко П., 2019. С. 283–287). До тих, хто вважає правомірними положення цієї концепції, належить і автор цієї статті. Сутність концепції полягає у визнанні самостійності соціально-політичної поведінки селянства у процесі революційної боротьби та баченні селянських виступів і селянського повстанського руху як революції.

Водночас традиційна для істориків концепція «аграрної революції» передбачає бачення соціальних перетворень на селі як результату економічної політики відповідного політичного революційного режиму, і загалом відмовляє селянству у політичній самодостатності. Тому в сучасній історіографії концепція «Селянської революції 1902–1922 рр.» позиціонована як «нове знання» про революційні події початку ХХ ст. (Данилов В., 1996. С. 2), як новітній теоретико-методологічний інструментарій для пізнання суспільного життя столітньої давнини. Однак автор цієї статті припускає, що явище «селянської революції» у разі його існування не могло не бути ідентифіковано сучасниками подій початку ХХ ст. Як наслідок постало питання про вірогідну спорідненість новітніх наукових тенденцій з висловленими у 1920-х рр. поглядами на явище «селянської революції» історика Андрія Шестакова, який використовував це поняття у своїх працях. При цьому творчий доробок відомого вченого

удостоївся створення спеціальних праць, присвячених його діяльності (Луцкий Е., 1967. С. 134–141; Алаторцева А., 1979. С. 284–299; Евсеєва Е., 1984). Однак така затребуваність наукової спадщини вченого-історика обходить специфіку пояснення ним революційних подій 1917 р., виражену у понятті «селянська революція». Це поняття, очевидно, не викликає у науковій літературі особливої уваги внаслідок ототожнення його з відомим терміном «аграрна революція». Проте сучасний розвиток історичної науки розвів названі категорії і запропонував їх особливу інтерпретацію. Саме цією обставиною викликана поява представленої статті, мета якої — розкрити інтерпретацію відомим істориком Андрієм Шестаковим поняття «селянська революція» щодо 1917 р. та показати його відношення до сучасної концепції Віктора Данилова та її прихильників.

Революційну боротьбу селянства 1917 р. Шестаков розглядав як самостійне соціально-політичне явище. Ця боротьба, як він вказував, зовні виглядала як селянський рух, однак «у своїй справжній сутності — у формі селянської революції». Вчений підкреслював: «Це була саме революція, тому що її основним завданням і досягненням було рішуче знищення «кріпосницьких пережитків», зміна «хазяїв», можливість виходу для дрібного селянського господарства на шлях вільного розвитку» (Шестаков А., 1927а. С. 129).

Селянська революція, за твердженням Шестакова, розпочалася «ранньої весни 1917 р.» (Шестаков А., 1927а. С. 129), і у своєму розвитку пройшла декілька етапів — «основних моментів селянської революції», як говорив вчений (Шестаков А., 1928. С. 100). На початку революційних подій селянство загалом сподівалося на мирне вирішення аграрного питання. «...обережне селянство гадало ... владнати ... земельну тягбу з поміщиками мирним шляхом і “по

закону»», — зазначав Шестаков. Головними засобами боротьби виступали різноманітні клопотання і прохання до різних інстанцій, подорожі ходаків до Петрограду та губернських властей (Шестаков А., 1925. С. 11). Проте у березні 1917 р. розпочалися і радикальні дії, спрямовані на вирішення земельного питання. За березень і квітень відбулося близько 200 селянських виступів проти поміщиків та «почасти проти куркулів» (Шестаков А., 1927б. С. 14).

Період з травня по липень вчений виокремлював у черговий, також «мирних форм селянського руху» етап селянської революції. «З травня починається смуга організованого селянського руху, що особливо посилюється в липні 1917 р.», — писав Шестаков. Зміст революційної боротьби на цьому етапі полягав у використанні селянами волосних виконкомів та створених за дозволом Тимчасового уряду земельних комітетів, щоб ««мирними» шляхами домогтися поміщицької землі». Таких спроб Шестаков нараховує більше тисячі. При цьому підкреслює, що «у русі брали участь усі прошарки села», і навіть «заможне селянство ... частенько висловлювалося за підтримку селянського руху проти поміщиків...» (Шестаков А., 1927б. С. 15–16).

На цьому мирний характер боротьби завершувався. «Третій етап селянського руху з серпня по жовтень 1917 р. характеризується масовим і стихійним розгромом поміщицьких садиб», — писав Шестаков (Шестаков А., 1927б. С. 16–17). З точки зору вченого, ««осінній» — найбільш яскравий період селянської революції». Він приніс «пограбування і погроми, вбивства під час грабежу, насилля, самовільні арешти і обшуки ... самосуди, підпали та ін.» (Шестаков А., 1927а. С. 141). У серпні відбулося 700 випадків селянських виступів, у вересні та жовтні — 1300. Серед останніх — 300 погромів поміщицьких садиб, решта — захоплення землі, худоби, сільськогосподарського реманенту тощо (Шестаков А., 1927б. С. 16–17). За іншою версією Шестакова, очевидно ним же уточненою, у серпні 1917 р. відбулося 682 селянські виступи, у вересні — 832, у жовтні — 743. Загалом впродовж березня — жовтня 1917-го вчений констатував 4469 виступів, серед них — 930 захоплень «маєтків», 924 випадки самовільної експлуатації лісів та 616 лугів і покосів, 350 погромів поміщицьких садиб. При цьому значна частина селянських виступів припала на українські губернії. Так, у «Південно-Західному районі» відбулося 356 виступів, «Малоросійському» — 284 та «Новоросійському» — 243 (Шестаков А., 1927а. С. 142–143).

Підхід сучасних прихильників концепції селянської революції до подій 1917 р. децю інший, ніж у Шестакова, і передбачає акцент на силовому протистоянні селянства з поміщиками і владою. Так, В. Данилов говорив про селянську війну

проти поміщиків (Данилов В., 2002) і практику їх фізичного знищення селянами у цей період (Данилов В., 1996. С. 7). Однак подальший розвиток подій Шестаков і Данилов характеризують аналогічно — як злиття селянської і робітничої революцій. Шестаков, зокрема, зазначав: «Селянська революція поєдналась у єдиний потік з революцією міських робітників і солдатських мас» (Шестаков А., 1927б. С. 17). Майже через століття це ж повторив Данилов: «Аграрний рух ... переріс у селянську війну ... і злився з пролетарською революцією» (Данилов В., 2002. С. 5).

Андрій Шестаков позитивно оцінював таке «злиття», оскільки воно «було запорукою ... успіху» селянської революції (Шестаков А., 1925. С. 21). У результаті наприкінці 1917 — на початку 1918 р. «відбувається по усій країні фактична ліквідація поміщицького землеволодіння, захоплення поміщицького інвентарю, його розподіл та ін.» (Шестаков А., 1927б. С. 19).

Селянську революцію Шестаков, очевидно, розглядав як переможно завершену в тому ж 1917 р. «Аграрна революція 1917 р., — говорив він, — завершилась рішучою перемогою широких мас селянства над поміщиками усіх рангів і станів» (Шестаков А., 1927а. С. 161). Водночас історик не приховував, що були й події «селянської революції після жовтневого перевороту». Наступною сторінкою селянської революції, що припала на початок 1918 р., називав боротьбу селянства «з куркульством», і ця боротьба, як він казав, була «найбільш характерною рисою селянської революції цього періоду» (Шестаков А.В. 1927б, С. 66, 76). Констатував також вчений факт участі в «антиреволюційному русі селянства після Жовтневого перевороту» (Шестаков А., 1927а. С. 161). Однак предметного висвітлення подій селянської революції у післяжовтневий період виявити у творах Шестакова не вдалося. За віднайденими і опрацьованими працями вченого, завершення селянської революції 1917 р. наче губиться у коловороті революційних подій, і схоже, історик не хотів заглиблюватися в деталі чи то її прояву у подальший період, чи то її перемоги, чи то згасання, а можливо, й нейтралізації більшовиками тієї революції.

А. Шестаков у своїх працях ставив питання про політичну дієздатність селянської і пролетарської революції. Пролетарська революція в його інтерпретації революційного процесу виступає як політичне забезпечення перемоги і незворотності результатів революції селянської. Він говорив, що селянська революція — це «революція передусім економічна», чим вказував на виявлену здатність селянства вирішувати хоч і революційні, але суто господарські завдання. Водночас «Жовтнева перемога пролетаріату в містах ... міцно закріпила за своїм союзником — повсталим селянством — захоплену ним землю» (Шестаков А., 1927а. С. 130,

161). Шестаков висловив думку, що встановлена радянська влада своїм законодавством легалізувала здобутки селянської революції. Він писав, що декрет про землю підводив «юридичну основу під аграрну революцію 1917 р.» (Шестаков А., 1927а. С. 184). І в цьому положенні випередив аналогічні твердження сучасних adeptів концепції селянської революції. Так, Данилов стверджував, що декрет «Про землю» та інші акти радянської влади «вносили певний порядок в практику конфіскації і розподілу ... земель» (Данилов В., 1996. С. 8).

Не міг обійти увагою Шестаков проблему динаміки участі різних прошарків селянства у революції. На перших етапах «у русі брали участь усі прошарки села» (Шестаков А., 1927б. С. 16), і навіть заможне селянство «було загалом не на стороні поміщиків» (Шестаков А., 1928. С. 99). Однак вже «до літа “рух вправо” куркульства досяг значних розмірів» (Шестаков А., 1927а. С. 161). А на третьому етапі, у серпні — жовтні, від революційної боротьби «рішучо відходять куркульські і заможні групи села» (Шестаков А., 1927б. С. 17). У період же, коли селянська революція «з'єдналася з пролетарською», здається, Шестаков констатував єдність усіх хліборобських прошарків. Він зазначав, що пролетарська революція «зімкнулася ... з революцією загальноселянською». Однак консолідація різних прошарків села мала специфічний характер: «Куркульство стремиться використати декрет про перехід земель та інвентарю поміщиків у своїх цілях». Водночас «біднота і середняки протестують і за допомогою пролетарської влади із міст позбавляють куркульство можливості збагачення за рахунок поміщиків» (Шестаков А., 1927б. С. 6, 19–20). Отже, злиття двох революцій, в інтерпретації А. Шестакова, виступає як поєднання потоків революційної боротьби робітництва і найбіднішого селянства, певною мірою і селян-середняків, суміщене із цілеспрямованими заходами «пролетарського впливу». Заможні селяни і навіть хлібороби середніх статків розглядаються лише як супутники рушійних сил. Водночас за такою взаємодією різних соціальних прошарків простежуються загалом спільні загальноселянські революційні прагнення і дії. Вже в сучасних умовах у концепції В. Данилова ця спільність інтересів і поведінки селянської верстви знайшла свою більшу визначеність і ствердилася в положенні про загальнонародний характер селянської революції 1917 р. Її він називав «масовою, істинно народною революцією» (Данилов В., 2002. С. 3).

Принципово важливим є висвітлення А. Шестаковим питання про вплив на революційний рух селянства інших соціальних верств та політичних партій. Адже потужність цього впливу зумовлювала рівень самодіяльності соціально-політичної поведінки землеробів, а з нею засвідчує (чи навпаки — спростовує) існування

селянської революції як самостійного явища суспільного життя.

Андрій Шестаков намагався дати відверту характеристику настроям і політичній самодіяльності селянства. Він визнавав факт підтримки хліборобами на певних етапах Тимчасового уряду, ідею продовження війни та вирішення земельного питання Установчими зборами і в цьому бачив наслідок того, як діяла «меншовистсько-есерівська демократія в селянських масах». Однак чим далі розвивалися події, тим більше накопичувалося пересторог щодо діючих революційних властей. «...чим далі від лютого, — зазначав вчений, — тим резолюції все більше і більше приймають відтінок зумовленості довіри Тимчасовому уряду тими чи іншими умовами» (Шестаков А., 1928. С. 113–116). Шестаков був переконаний у тому, що дії Тимчасового уряду у земельному питанні «мали у своїй основі намір буржуазії і поміщиків якимсь шляхом домогтися “заспокоєння селянства”, а потім в Установчих зборах провести такі закони, які б широким масам селянства по суті нічого не дали» (Шестаков А., 1927а. С. 32). Отже, за логікою вченого, зміна ставлення до влади з боку селянства була цілком виправданою. Звідси начебто стає видимою та обставина, що зумовила виокремлення революційної поведінки селянства у самостійну революцію, чого б, мабуть, не сталося у разі вирішення Тимчасовим урядом аграрного питання. Шестаков прямо про це не пише, однак такий висновок об'єктивно випливає.

Впродовж 1917 р. селянство знаходилося під досить потужним агітаційно-пропагандистським пресом різноманітних партій, у тому числі й тих, що визначали політику Тимчасового уряду. Вчений предметно розглянув роботу на селі трудовиків, народних соціалістів, соціалістів-революціонерів, меншовиків, більшовиків, Селянського союзу, Союзу земельних власників, Союзу «Визволення землі» та інших громадсько-політичних утворень (Шестаков А., 1927б. С. 33–45; Шестаков А., 1927в. С. 96–123; Шестаков А., 1928. С. 95–166; Шестаков А., 1932. С. 72–95).

Загалом А. Шестаков вказує на відрив політичних сил, які претендували на роль керівника революції, від настроїв і дій революціонізованих землеробів та, як наслідок, падіння їхнього авторитету. Так, у Всеросійського селянського союзу, за його словами, на жовтень 1917 р. «залишалось дуже мало прихильників» (Шестаков А., 1927в. С. 121). А «...партія есерів потерпіла крах у земельному питанні, виступаючи за конфіскацію поміщицької землі на словах та відмовляючись проводити її на практиці» (Шестаков А. 1932, С. 92). Загалом «дрібнобуржуазні партії: трудовики, народні соціалісти, соціалісти-революціонери і меншовики» вели до «політики придушення революції як робітничої, так і селянської». При цьому Шестаков підкреслював, що «кампанію

придушення селянської революції очолював есер Керенський» (Шестаков А., 1927б. С. 33).

Ну а партії відверто правого спрямування, за працями Шестакова, взагалі не мали шансів на контроль над революціонізованими масами. Всеросійський союз земельних власників, найсильніші позиції якого були в Україні і Заволжі, та Союз «Визволення землі» мали настільки поміщицький характер, що навіть заможні селяни від них «відходили» (Шестаков А., 1928. С. 141–145). Партією конституційних демократів і взагалі «партіями буржуазії проводилась політика відрядження на село каральних експедицій і віддачі селян до суду за аграрний розгардіяш» (Шестаков А., 1927б. С. 31–32).

Не оминув своєю увагою вчений і такі форми політичної самоорганізації, як з'їзди і ради селянських депутатів, волосні виконкоми, земельні та продовольчі комітети. Після повалення царської влади у березні 1917 р. «самопливно, — як зазначав Шестаков, — відбувалися вибори волосних виконавчих комітетів, які і замінили старі волосні правління». «З подальшим розвитком революції... — продовжував вчений, — виконавчі комітети переобиралися на основі загального і прямого виборчого права. До виборів залучалося усе доросле населення волості, як чоловіки, так і жінки, і не тільки селяни, але й усі мешканці...» Селянство з довірою ставилося до цих органів, які формувалися фактично з їхньої власної ініціативи. «Селянство розглядало ... волосні комітети ... як повноправні органи влади, які повинні були запроваджувати нові порядки, як політичного, так і економічного характеру», — писав Андрій Шестаков (Шестаков А., 1928. С. 105). Отже, за висновками історика, низова ланка державної революційної влади в 1917 р. була сформована силами селянської самодіяльності.

Така ж доля спіткала і створені за рішенням Тимчасового уряду земельні комітети, на які покладалася місія врегулювання протиріч і конфліктів, що виникали у сфері аграрних відносин. Шестаков зауважував недостатню розробленість їх компетенцій і повноважень у прийнятому в березні 1917 р. спеціальному урядовому акті. Однак на практиці завдання земельних комітетів селянство визначало само. «Низові земельні комітети, — зазначав вчений, — здебільшого перетворювалися в органи селянської революції нарівні з виконавчими комітетами та іншими низовими селянськими організаціями» (Шестаков А., 1928. С. 108).

Андрій Шестаков високо оцінював дієвість рад селянських депутатів. Він зазначав, що «...ради селянських депутатів і серед них особливо ряд губернських ще літом 1917 р. приймали постанови про перехід землі поміщиків негайно і без викупу... До осені такі постанови ... стають все більше і більше частими». І додавав:

«Це має величезне спрямовуюче значення для селянської революції». Водночас він зазначав, що «Організація рад селянських депутатів ... за перші 8 місяців революції аж до жовтневого перевороту, була розгорнута далеко не по усій країні». При цьому «волосні ради ... у дожовтневий період не були організаційними центрами селянського руху» і «Тільки після жовтневого перевороту ради ... стали ... органами влади селянства» (Шестаков А., 1927а. С. 20–22). Не приховував історик і ту обставину, що «ради селянських депутатів ... виникали не з ініціативи селянських мас, а частіше ... насаджувалися із повіту і губернії», і «можна бачити, — зізнавався вчений, — що селянство порівняно слабо реагувало на створення своїх рад, вважаючи їх зайвою, непотрібною організацією...». Власне, ради селянських депутатів не були «зряддям у руках селянства у його боротьбі за землю і волю». Вчений говорив, що «як влітку, так і восени селянство у своїх виступах проти поміщиків більше використовувало “урядові” громадські і земельні комітети, ніж свої ради селянських депутатів». Щоправда, Шестаков вказує на факт прийняття рядом губернських з'їздів селянських депутатів рішення про позбавлення поміщиків землі та передачу її селянам до скликання Установчих зборів (Шестаков А., 1928. С. 152–154, 157, 159).

Осібнo Шестаков розглядав питання революційної дієвості найманих сільгоспробітників, яка, за його словами, «за винятком окремих районів, ні у якій організації не проявилася». Щоправда, він згадує поодинокі існування рад батрацьких депутатів, зокрема у Полтавській губернії — «Ради безземельних депутатів». Ширше проявили себе профспілкові організації батраків, які діяли переважно в українських губерніях — Харківській, Катеринославській, Херсонській, Таврійській (Шестаков А., 1927б. С. 22–23).

Не обійшов увагою вчений і селянські об'єднання в збройних силах, які, за його висновками, «у ... русі солдатських мас ... суттєвої ролі не грали». Аналізував він і таку форму ідейно-організаційного впливу на селянство, як земляцтва серед промислових робітників, через які «проводився більшовицький вплив на село» (Шестаков А., 1928. С. 135, 141 та ін.).

Широко розглянувши у своїх працях діяльність найрізноманітніших політичних сил, інституцій, організацій, партій, А. Шестаков дійшов зовсім невтішного для них висновку щодо впливу на селянство. Він констатував «досить слабкий розвиток селянських організацій чисто революційного типу». І взагалі, його висновки з цього приводу вносять навіть сумнів щодо правомірності твердження про існування селянської революції. «Село у переджовтневий період ще недостатньо було втягнуто організаційно в революцію..., чим і пояснюється значна стихійність розгромних

форм руху у переджовтневий період», — зазначав Шестаков (Шестаков А., 1928. С. 160). Цим вчений, очевидно, хотів сказати, що повноцінна революція повинна очолюватися певними політичними силами, а не набувати стихійного характеру. Водночас зразком для нього була, очевидно, революція пролетарська, і він відповідними міркуваннями вказував на недосконалість революції селянської. В сучасних умовах прихильники концепції селянської революції не далеко віддалилися від тлумачень Шестакова, стверджуючи, що «стихийна революційність селянства і революційно-перетворюючі устремління більшовизму мали різноспрямовані вектори...» (Данилов В., 1996. С. 8).

Водночас уважне прочитання творів Андрія Шестакова дає правильне уявлення про справжніх організаторів і керівників революційної боротьби селянства — сільські громади. Вони уникли широкого розгляду вченим, якого в революційних подіях найперше цікавила доля рад і більшовиків та їм супротивних утворень — органів Тимчасово уряду і різних партій. Проте Шестаков однозначно вказує на найдієвішу, і виходячи з його аналізу усіх інших політичних інституцій, фактично єдину реально функціонуючу організаційну силу селянської революції. «В осінній період селянського руху, — вказував вчений, — з його розгромними формами частіше виступає на сцену старий “схід” селян, котрий виносить ті чи інші рішення про напад на поміщицьку садибу, на захоплення інвентарю та ін. Сходом же ділить селянство відібране добро, через схід веде переговори з поміщиками і адміністрацією поміщицьких маєтків, з повітовими комісарами і різноманітними приборкувачами...» (Шестаков А., 1928. С. 157).

Виходячи з даних Шестакова, напрошується правильний висновок: діяльність політичних партій та їхні різноманітні ініціативи, різноманітні інституції створені за розпорядженнями Тимчасового уряду, інших органів влади, для селянства виступали як паралельний, нав'язаний ззовні світ, у якому вони силою обставин брали участь, однак сутності його належно не усвідомлювали і навіть не ставили перед собою завдання у ньому розібратися. У розв'язанні своїх проблем вони знали тільки власний алгоритм дій, ґрунтований на попередньому виробленому історією соціальному досвіді. Від того може здаватися, що селяни виступали стихійною силою, без відповідних організацій, програм, керівників і визначених цілей. Однак насправді неорганізованість селянства проявлялася лише в тих ділянках суспільного життя, які ним не розглядалися як сфера і засіб досягнення поставленої мети. Водночас основа соціальної консолідації хліборобських мас — сільські громади на всю потужність працювали як ефективна організуюча сила революційних перетворень.

Аналогічно до Шестакова пропонують оцінювати роль селянської общини й сучасні прихильники цієї концепції. В. Данилов вказував, що община діяла «як революційно-демократична організація селян у боротьбі з поміщицьким землеволодінням» (Данилов В., 1996. С. 5). А один із виразних послідовників Данилова — В. Кондрашин — взагалі назвав селянську революцію «общинна аграрно-селянська революція 1917 р.» та «общинна революція селянських мас» (Кондрашин В., 2008. С. 72).

Все ж, вказуючи на інституціональну специфіку селянської революції, не можна обійти спеціальною увагою діяльність у 1917 р. партії соціалістів-революціонерів та більшовиків. Адже у процесі державно-правового оформлення результатів революційної боротьби селянства саме ці політичні сили відігравали вирішальну роль. Сільські громади були неспроможними організувати державну владу, а есери виявилися найближчою до землеробських мас політичною партією, що могла мати стосунок до державного будівництва. У свою чергу, більшовики вимушені були шукати шлях консолідації з соціалістами-революціонерами, щоб оголтати селянський загал.

А. Шестаков говорить «про есерівське засилля» на селі. Водночас він наголошував, що «соціалісти-революціонери ... ведуть політику придушення селянської революції» (Шестаков А., 1927б. С. 33, 58, 85). Шестаков, очевидно, недостатньо повно висвітлює питання про дійсний зв'язок есерів з селянством, через що у працях історика виглядає нелогічною підтримка на виборах до з'їзду селянських депутатів та Установчих зборів соціалістів-революціонерів.

Більшовики, за версією вченого, начебто найкраще відображали прагнення селянства. «...одні більшовики були наполегливі у своїй підтримці селянської революції 1917 р.», — зазначав Андрій Шестаков (Шестаков А., 1927а. С. 184). Однак при цьому більшовики не користувалися широкою підтримкою селянства. Шестаков дає пояснення такій ситуації. «У партії робітничого класу, — писав він, — було так багато роботи в місті, що ... сили для села для ... постійної роботи не вистачало» (Шестаков А., 1927б. С. 54). Можливо, такі обставини дійсно відігравали певну роль у справі партійного впливу на селянство. Останнє найбільш обізнаним було саме з діяльністю партії есерів, тому і підтримувало їх. А в умовах зволікання з рішенням земельного питання віддало свою довіру лівому різновиду соціалістів-революціонерів.

Як би там не було, а ліві есери стали виразниками інтересів селянської революції на загально-суспільному рівні. З ними більшовики цілеспрямовано пішли на коаліцію і домоглися того, що «ліві есери підтримували більшовиків». Однак соціалісти-революціонери «вважали подальший розвиток революції завершеним», а більшовики

наполягали на продовженні революційного поступу в інтересах, як писав Шестаков, «пролетарських та напівпролетарських прошарків села» (Шестаков А., 1927б. С. 40–41).

Звичайно, за позицією кожної з політичних сил стояли відповідні ідейно-теоретичні уявлення і переконання, настрої певного соціального середовища. Проте сутність питання, що визначала стосунки есерів і більшовиків, за визнанням вченого, все ж зводилася до претензії на визначальну роль у прийнятті владних рішень. «...партія лівих есерів ... претендувала ... якщо не на керівну роль селянства в революції, — писав Шестаков, — то принаймні на таку, яка б давала селянству ті ж права, що й пролетаріату у керівництві революцією» (Шестаков А., 1927б. С. 76). Отже, соціалісти-революціонери дійсно намагалися обстоювати права й інтереси селянства та завоювання селянської революції, при цьому «спираючись ... на ... “хазяйські” групи села». Звичайно, що з цим «партія більшовиків погодитись не могла». І есери, бажаючи «домогтись керівного становища в революції ... влітку 1918 р. підняли бунт проти більшовиків-комуністів». Поразку дій есерів Шестаков пояснює тим, що «середняцькі маси виявилися зовсім не на їх стороні». У подальшому «партії пролетаріату довелося вести свою політику щодо селянства самостійно» (Шестаков А., 1927б. С. 76, 81). Таким виявився загальний сценарій міжпартійних відносин у селянській революції, у якому партія робітничого класу показана як така, що виявила дієвість і витривалість. Не далеко від таких положень залишився і В. Данилов, який стверджував, що саме селянська революція «привела до влади більшовицьку партію» (Данилов В., 1999. С. 2–3).

Андрій Шестаков відзначав конкретику результатів революції для селянства. Так, в Україні селянське землеволодіння збільшилося з 55,4 до 96 % площі земель сільськогосподарського призначення. Позитивно позначилася на становищі селянства і передача йому поміщицького інвентарю. Шестаков наділяв високою суспільною оцінкою перерозподіл «поміщицького добра», яке «допомогло ... відбудувати господарство ... подолати ... розруху, що постала як наслідок часів громадянської війни з поміщиками». Він казав, що «у цьому одне із виправдань селянської революції, виправдання того насильства, яке застосували селяни до своїх віковичних ворогів» (Шестаков А., 1925. С. 23–25). Задоволення інтересів селянства, їхнє господарське благополуччя, з його точки зору, є самодостатньою незаперечною цінністю. Така позиція вченого, очевидно, відображає уявлення і настрої певного соціально-політичного середовища, до якого він належав, і які своєрідно передав у своїх працях.

Революція також ліквідувала усі залишки феодальних порядків — «старих кріпосницьких

відносин»: відробіткову систему, боргову кабалу, різноманітні знущання властей. Зменшився податковий тиск на селянство. При цьому значна частина податків, як він писав, спрямовувалася на потреби селян: «на лікарні, на школи, на починку доріг та ін.». Шестаков наполягав на тому, що селянству «надані усі політичні права», і сільська жінка «стала вповні рівноправною з чоловіком» (Шестаков А., 1925. С. 25, 27–28). В останніх положеннях концепції вченого нарешті бачимо контрастну розбіжність з позицією сучасної школи селянської революції. Адже нині висловлена думка навіть про більшовицьку політику «державної контрреволюції» проти українського селянства (Корновенко С., 2017. С. 48–56).

Проте у 1920-х — на початку 1930-х рр. А. Шестаков розглядав зміст аграрних перетворень 1917 р. як «доведення до рішучого завершення буржуазно-демократичної революції шляхом повного знищення поміщицького землеволодіння» (Шестаков А., 1927а. С. 42), «попутне розв'язання завдань буржуазно-демократичної революції» у ході «боротьби за висунуті пролетаріатом завдання соціалістичної революції» (Шестаков А., 1932. С. 87). Така схема пояснення революційного процесу не на одне десятиліття укорінилася в радянській історичній науці. Але згодом, у 1930-х рр., з неї було вилучено положення про злиття селянської і робітничої революцій і йшлося лише про буржуазно-демократичні завдання, які вирішували на певному етапі події жовтня 1917 р.

Дуже схоже, що наприкінці ХХ ст. Віктор Данилов — сучасний автор концепції селянської революції — реанімував низку положень концепції селянської революції Андрія Шестакова, зокрема про селянський рух як самостійну революцію, про самостійність селянської і робітничої революційності та їх «злиття» наприкінці 1917 р., визначальну організаційну роль селянської общини в революційних подіях, загальноселянський характер революційних виступів та їх принципів антагонізм і періодичність союзницьких відносин з більшовиками, легалізацію останніми здобутків селянської революції у земельному питанні. Зміст інтерпретацій та редакційний стиль викладів Данилова виглядає досить сучасно, однак не можна не помітити їх тотожність з положеннями концепції Шестакова, висловленими ще у далеких 1920-х рр. Про них не міг не знати Данилов, і навіть на початку 1960-х рр., по суті, засвідчив цю обставину. Аналізуючи концепцію селянської революції істориків 1920-х рр., він писав, що наукова література того періоду «була ще далекою від правильного вирішення основних методологічних проблем аграрної революції» (Данилов В., 1962. С. 452–455). Вже через декілька десятиліть В. Данилов сам перейшов на концептуальні позиції, вироблені вченими в 1920-х рр.,

і порушив тему селянської революції, при цьому представивши її як «нове знання». Таким чином сучасна наукова школа селянської революції, представники якої позиціонують себе як репрезентаторів новітніх підходів, насправді має своїх авторитетних попередників.

У наукових працях Андрія Шестакова концепція селянської революції у досить цілісному вигляді постала ще у 1920-х рр. Її вирізняє розгляд селянства як автономної частини революційного процесу, яка у своїй політичній поведінці виявилася невіддільною політичним партіям та іншим суспільним прошаркам, продемонструвавши здатність до самоорганізації у революційній боротьбі 1917 р.

Вихід із науково-пізнавального вжитку і забуття концепції селянської революції, очевидно, відбулися через соціально-політичну ситуацію в радянській державі. Наслідки цього і понині впливають на науково-методологічний інструментарій істориків, які оперують категорією «аграрна революція», що не передбачає автономної суб'єктності селянства, позбавляє

його самодостатності у революційних перетвореннях. Водночас концептуальна схожість чи навіть тотожність бачення революційної боротьби 1917 р., виробленого у далеких 1920-х рр. Шестаковим та нині діючою науковою школою Данилова, вказує на те, що творча спадщина Шестакова належить не тільки до історії історичної науки. Положення концепції селянської революції 1917 р. Андрія Шестакова, очевидно, можуть бути мобілізовані в поясненні революційного процесу у сучасних умовах, синтезовані з новітнім методологічним інструментарієм історичної науки.

Проблема використання концепції спонукає й до поглиблення вивчення як її самої, так і низки супутніх аспектів. Потребують предметного розгляду рівень утвердження концепції в часи її оформлення, погляди А. Шестакова та наукової громадськості у 1930-х рр., коли названа концепція вийшла з ужитку, необхідна також розробка концепції селянської революції у взаємозв'язку з процесом боротьби за вирішення національних проблем, питаннями української революції.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

- Абразумова О.М., Корновенко С.В. Соціально-політична активність селянства УСРР у роки непу. Черкаси: Вид. відділ ЧНУ, 2017. 190 с.
- Алаторцева А.И. А.В. Шестаков — историк революции. *История и историки: Историографический ежегодник – 1976*. Москва: Наука, 1979. С. 284–299.
- «Великий перелом» на селі. Фінал селянської революції (1929–1933 рр.) / С.А. Калінкіна, С.В. Корновенко, С.В. Маркова, Н.Р. Романець. Черкаси: Вид. відділ ЧНУ, 2017. 300 с.
- Данилов В.П. Изучение истории советского крестьянства. *Советская историческая наука от XX к XXII съезду КПСС. История СССР*. Москва: Изд-во АН СССР, 1962. С. 449–492.
- Данилов В.П. Крестьянская революция в России, 1902–1922 гг. [1996]. URL: <http://ladim.org/st007.php>
- Данилов В.П. Истоки и начало деревенской трагедии. [1999]. URL: <http://ladim.org/st008.php>
- Данилов В.П. Судьбы сельского хозяйства в России. [2002]. URL: <http://ladim.org/st006.php>
- Евсеева Е.Н. Научно-педагогическая деятельность Андрея Васильевича Шестакова: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. ист. наук. Москва: МГИАИ, 1984. 24 с.
- Кондрашин В.В. «Крестьянская революция в России. 1902–1922 гг.»: научный проект и научная концепция. *Український селянин*: зб. наук. праць. Черкаси, 2008. Вип. 11. С. 70–74.
- Коріненко П.С. Історія українського селянства. Тернопіль: Вид. відділ ТНПУ, 2014. 295 с.
- Коріненко П.С. Трансформації земельних відносин в українському селі (IX — початок XXI ст.). Порівняльний аналіз: монографія. Вид. 2-ге, доп. і доопр.: Тернопіль: ФОП Осадца Ю.В., 2019. 512 с.
- Корновенко С.В. Селянська революція в Україні початку XX ст.: хронологія і внутрішня періодизація. *Український селянин*. 2017. Вип. 17. С. 48–56.
- Корновенко С.В., Герасименко О.В. Селянин-бунтар. Селянська революція в Україні 1902–1917 рр. Черкаси: Чабаненко Ю.А., 2017. 204 с.
- Kornovenko S. A peasant component in the transition to the new economic policy (1921). *Східноєвропейський історичний вісник*. 2018. Вип. 7. С. 104–110. DOI: 10.24919/2519-058x.7.132975
- Kornovenko, S., Telvak, V. & Ilnytskyi, V. Evolution of Peasant Land Tenure during the Ukrainian Revolution of 1917–1921. *Baltic Journal of Economic Studies*, 2018. Vol. 4. No 3. P. 133–141. DOI: <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2018-4-3-133-141>
- Луцкий Е.А. Андрей Васильевич Шестаков. *История СССР*. 1967. № 3. С. 134–141.
- Шестаков А.В. Крестьянство в Октябрьской революции. Харьков: Пролетарий, 1925. 32 с.
- Шестаков А.В. Очерки по сельскому хозяйству и крестьянскому движению в годы войны и перед Октябрем 1917 г. Ленинград: Прибой, 1927. 191 с.

- Шестаков А.В. Большевики и крестьянство в революции 1917 года. Москва; Ленинград: Госиздат, 1927. 89 с.
- Шестаков А. Всероссийский крестьянский союз. *Историк-марксист*. 1927. Т. 5. С. 96–123.
- Шестаков А.В. Крестьянские организации в 1917 году. *Аграрная революция*: в 4 т. Т. 2. Москва: Издательство Коммунистической академии, 1928. С. 95–166.
- Шестаков А. Борьба пролетариата и его партии за союзника — крестьянство — в революции 1917 г. *Историк-марксист*. 1932. Т. 4–5 (26–27). С. 72–95.

REFERENCES

- Abrazumova, O. M., & Kornovenko, S. V. (2017). *Sotsialno-politychna aktyvnist selianstva USRR u roky nepu*. Cherkasy: Vydavnychiy viddil ChNU [in Ukrainian].
- Alatortseva, A. I. (1979). A. V. Shestakov — istorik revoliutsii. *Istoriia i istoriki: Istoriograficheskii yezhegodnik — 1976*. Moscow: Nauka, 284–299 [in Russian].
- Danilov, V. P. (1962). Izuchenie istorii sovetskogo krestianstva. In *Sovetskaia istoricheskaia nauka ot XX k XXII siezdu KPSS. Istoriia SSSR* (pp. 449–492), Moscow: Izdatelstvo AN SSSR [in Russian].
- Danilov, V. P. (1996). *Krestianskaia revoliutsiia v Rossii 1902–1922 godov*. [in Russian]. <http://ladim.org/st007.php> [in Russian].
- Danilov, V. P. (1999). *Istoki i nachalo derevenskoi tragedii*. [in Russian]. <http://ladim.org/st008.php>
- Danilov, V. P. (2002). *Sudbu selskogo khoziaistva v Rossii*. [in Russian]. <http://ladim.org/st006.php>
- Evseeva, E. N. (1984). *Nauchno-pedagogicheskaia deiatelnost Andreia Vasilevicha Shestakova* [Scientific and Pedagogical Activity of Andrei Vasilievich Shestakov]. *Extended abstract of Candidate's thesis*, Moscow: MGIIA [in Russian].
- Kalinkina, S. A., Kornovenko, S. V., Markova, S. V., & Romanets, N. R. (2017). «Velykyi perelom» na seli. *Final selianskoi revoliutsii (1929–1933 rr.)*. Cherkasy: Bohdan Khmelnytskyi ChNU [in Ukrainian].
- Kondrashin, V. V. (2008). «Krestianskaia revoliutsiia v Rossii 1902–1922 godov»: nauchnyi proekt i nauchnaia kontseptsii. *Ukrayinskyi selianyn — Ukrainian Peasant*, 11, 70–74 [in Russian].
- Korinenko, P. S. (2014). *Istoriia ukrainskoho selianstva*. Ternopil: TNPU [in Ukrainian].
- Korinenko, P. S. (2019). *Transformatsii zemelnykh vidnosyn v ukrayinskomu seli (IX – pochatok XXI st.). Porivnialnyi analiz. Vydannia 2-e, dopovnene i doopratsiovane: monografiia*. Ternopil: FOP Yu. V. Osadtsa [in Ukrainian].
- Kornovenko, S. V. (2017). Selianska revoliutsiia v Ukraini pochatku XX st.: khronolohiia i vnutrishnia periodyzatsiia. *Ukrayinskyi selianyn — Ukrainian Peasant*, 17, 48–56 [in Ukrainian].
- Kornovenko, S. V., & Herasymenko, O. V. (2017). *Selianyn-buntar. Selianska revoliutsiia v Ukraini 1902–1917 rokiv*. Cherkasy: Yu. A. Chabanenko [in Ukrainian].
- Kornovenko, S. (2018). A Peasant Component in the Transition to the New Economic Policy (1921). *Skhidnoevropeyskyi istorychnyi visnyk — East European Historical Bulletin*, 7, 104–110 [in English]. DOI: 10.24919/2519-058x.7.132975
- Kornovenko, S., Telvak, V., & Ilnytskyi, V. (2018). Evolution of Peasant Land Tenure during the Ukrainian Revolution of 1917–1921. *Baltic Journal of Economic Studies*, Vol. 4, No 3, 133–141 [in English]. DOI: <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2018-4-3-133-141>
- Lutskii, E. A. (1967). Andrei Vasilievich Shestakov. *Istoriia SSSR*, 3, 134–141 [in Russian].
- Shestakov, A. V. (1925). *Krestianstvo v Oktiabrskoi revoliutsii*. Kharkov: Proletarii [in Russian].
- Shestakov, A. V. (1927). *Ocherki po selskomu khoziaistvu i krestianskomu dvizheniiu v gody voyny i pered Oktiabrem 1917 g*. Leningrad: Priboi [in Russian].
- Shestakov, A. V. (1927). *Bolsheviki i krestianstvo v revoliutsii 1917 goda*. Moscow, Leningrad: Gosizdat [in Russian].
- Shestakov, A. (1927). Vserossiiskii krestianskii soiuz. *Istoriik-marksist*, 5, 96–123 [in Russian].
- Shestakov, A. V. (1928). Krestianskie organizatsii v 1917 godu [Peasant Organizations in 1917]. In *Agrarnaia revoliutsiia* (Vol. 2, pp. 95–166). Moscow: Izdatelstvo Kommunisticheskoi akademii [in Russian].
- Shestakov, A. V. (1932). Borba proletariata i ego partii za soiuznika — krestianstvo — v revoliutsii 1917 g. *Istoriik-marksist*, 4–5, 72–95 [in Russian].

Дата надходження статті до редакції: 20.03.2023 р.

Creative Commons Licenses: Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International (CC BY-NC-SA 4.0)